

Kulturna identiteta slovenskega podeželja

ANA BARBIČ

POVZETEK

Podeželje v Sloveniji je kot v drugih poindustrijskih državah na eni strani še vedno izpostavljeno procesom urbanizacije, zaradi katere izgublja svojo identiteto, na drugi strani pa se vsaj zadnji desetletji pojavljajo očitni znaki ponovnega odkrivanja podeželskih tradicij in vrednot. Sodobno kulturno identiteto slovenskega podeželja opredeljujejo tako tradicije/dediščina kot sodobni človeški dosežki, s katerimi se posameznik/družbena skupina istoveti, pomeni, da jih pojmuje kot del lastne kulture v določenem prostorskem in socialnem okolju. Kot sestavine kulturne istovetnosti slovenskega podeželja so v tem zapisu obravnavani jezik, (domače) obrti, prehrabena in kulinarična kultura, oblike medsebojne pomoči in sodelovanja ter likovna umetnost na kmetijah.

ABSTRACT

CULTURAL IDENTITY OF THE SLOVENIAN COUNTRYSIDE

The countryside in Slovenia is similar to other post-industrial societies. On the one hand it is still exposed to the processes of urbanisation, thereby losing its identity gradually; on the other hand, the processes of rediscovering rural traditions and values are continuing. The contemporary cultural identity of the Slovenian countryside is defined by its traditions/heritage as well as by the contemporary human achievements with which individuals and social groups identify within a particular social and spatial environment. In this paper, the language, (handi-)crafts, food and gastronomic culture, the forms of mutual help and cooperation, and the art found on family farms are discussed as components of the cultural identity of the Slovenian countryside.

1. SLOVENSKO PODEŽELJE V ČASOVNEM SPREMINJANJU

Čeprav danes polovica (49,3%) prebivalcev Slovenije živi v mestih, jih velika večina največ eno generacijo nazaj izvira s podeželja, natančneje iz kmečkih družin. Velika večina je tudi ohranila stike z izvornim okoljem, saj ima tam še vedno bližnje ali daljnje sorodnike. Tako se na eni strani ohranja kontinuiteta podeželskosti v celotnem slovenskem prostoru, na drugi strani pa se vzpostavljajo nove urbano-ruralne vezi. Morda je prav v tem eden od razlogov za "neproblematičnost" slovenskega podeželja v zadnjih petdesetih letih. Takšno ugotovitev je mogoče utemeljiti z dejstvom, da je bilo

podeželje le izjemoma predmet javne medijske pozornosti. Redke radijske in televizijske oddaje, namenjene kmetijstvu in podeželju, spremljajo le skupine, katerim so namenjene. Za druge gledalce in poslušalce so nezanimive. Prav tako je le izjemoma zaslediti kak zapis o problemih kmetov in drugih prebivalcev podeželja v slovenskem tisku. Večja pozornost jim je namenjena le v primeru štrajkov, pa še takrat predvsem zaradi tega, ker ovirajo urbane dejavnosti, npr. transport. Edini slovenski tednik, namenjen kmetijskemu/ podeželskemu prebivalstvu, takorekoč ne zaide v roke urbanemu bralcu.

Kljub naštetim in drugim dejstvom pa se slovensko podeželje tiho in nezadržno spreminja. Prebivalci podeželja sprejemajo izzive urbanega življenja in prevzemajo mestni življenjski slog, tudi tisti, ki živijo na kmetijah in se ukvarjajo s kmetijsko pridelavo.

Majhnost kmetij in istočasne možnosti zaposlovanja zunaj kmetijstva - praviloma v mestih, so spodbujale prehajanje čistih kmetij v mešane in te v dopolnilne kmetije. To je povzročilo prehod velikega dela podeželskega prebivalstva iz kmečkega v nekmečke sloje. Zaposleni kljub delovnemu mestu izven domačega kraja tega niso zapustili, pač pa so vanj, to je na podeželje, iz mest prinašali mestni življenjski slog in mestne vrednote, ki so vztrajno izpodrivale podeželske tradicije. Hkrati pa je kombiniranje zaposlitve in kmetijske dejavnosti ob sočasnem tehnološkem napredku v pridelovanju živeža povzročilo vedno večjo individualizacijo oz. samozadostnost posameznih kmečkih gospodinjstev. Ob splošni individualistični usmerjenosti Slovencev (Dozorevanje slovenske samozavesti, 1995:13) je prav gospodarska samozadostnost kmečkih gospodinjstev pomembno prispevala k opuščanju tradicionalnih oblik medsebojne pomoči in sodelovanja med vaščani. Pri tem ne gre le za delovno sodelovanje, temveč tudi običajsko življenje. Tradicionalne zunajdelovne oblike druženja so na slovenskem podeželju skoraj povsem izumrle in le izjemoma so se pojavile nove (Barbič, 1990:184-192).

Pričakovana kriza kmetijstva ob vstopanju Slovenije v Evropsko zvezo (EZ) bo še več kmetov potisnila iz kmetijstva in pospešila procese izgubljanja identitete slovenskega podeželja, če le-to ne bo zmoglo napora za njeno ohranitev ali celo oživitve v okviru sodobnih, tudi gospodarskih izzivov podeželja. Mednje velja uvrstiti vsaj vse večjo ekološko ozaveščenost ljudi, ki visoko vrednotijo čisto okolje, neokrnjeno naravo in tradicije, ter vzpenjajoči se podeželski turizem kot sodobne gospodarske dejavnosti kmečkih/podeželskih gospodinjstev in skupnosti. Prav v okviru te gospodarske panoge pa je možno poleg okolja in narave tržiti tudi kulturno dediščino, ki je slovenskemu podeželju ne primanjkuje.

Podeželje je torej tako v sodobnih poindustrijskih družbah kot v Sloveniji na novi prelomnici oziroma pred novimi izzivi, ki terjajo njegovo drugačno videnje in opredeljevanje. Na eni strani je sodobno podeželje še vedno izpostavljeno procesom urbanizacije, v katerih zaradi zgledovanja po mestnem načinu dela in življenja izgublja svojo identiteto, na drugi strani pa se vsaj zadnji dve desetletji pojavljajo očitni znaki ponovnega odkrivanja njegovih lastnih vrednot.

K večanju splošnega interesa za podeželje pa prispevajo tudi različne stroke: od tistih, katerih osnovni predmet preučevanja je podeželje (ruralna sociologija, agrarna ekonomika, kmetijske stroke, gozdarstvo, etnologija ipd.), do tistih, ki so v podeželju odkrile novo območje, morda celo novo področje svojega delovanja (arhitektura, krajinska arhitektura, splošna in nekatere posebne sociologije, geodezija, psihologija ipd.). Spoznanje o medsebojni povezanosti in soodvisnosti podeželskega in mestnega prostora, podeželskih in mestnih sistemov vrednot in življenjskih slogov se v raziskovalnem in razvojno-načrtovalskem delu, kot tudi v procesih odločanja vse bolj odločno udejanja v interdisciplinarnih pristopih. Ti ne povezujejo le različnih strokovnih spo-

znanj v medsebojno usklajene strokovne podlage za odločitve, temveč terjajo tudi optimalno uskladitev različnih interesov v procesih odločanja.

Konkretno, predvsem politične odločitve so sicer slejkoprej zadeva razmerij političnih moči in kratkoročnih interesov vladajočih političnih strank na globalni (državni) in na lokalnih (občinskih) ravneh, v okviru katerih pa interdisciplinarno usklajene strokovne podlage predstavljajo pomembno intervencijo v politično delo. Zakaj? Izdelane in objavljene ali državljanom kako drugače dostopne strokovne informacije namreč predstavljajo nepogrešljiv mehanizem nadzorovanja političnih odločitev, ki imajo prav za podeželje praviloma dolgoročne posledice.

2. CILJI IN METODOLOŠKI PRISTOP

Osnovni cilj razprave je prikazati kulturno identiteto slovenskega podeželja ter opredeliti njen pomen in vlogo v delovanju in razvoju podeželskih skupnosti. Ker gre za splošno opredeljen cilj, ga je moč uresničiti le prek naslednjih delnih ciljev:

- opredeliti pojem kulturne identitete podeželja in njegove vsebinske sestavine;
- preučiti vsako od sestavin z vidika dosedanjih teoretskih spoznanj v svetu in v Sloveniji ter predstaviti stanje, probleme in predvidevanja prihodnjega dogajanja;
- strniti teoretska spoznanja in konkretno stanje na področju kulturne identitete ter opredeliti njen pomen za slovensko podeželje.

Metodološki pristop temelji na dveh izhodiščih. Prvo zadeva tematske sestavine kulturne identitete slovenskega podeželja, drugo pa ustrezne strokovnjakinje in strokovnjake za posamezne tematske sklope.

3. OPREDELITEV IN SESTAVINE KULTURNE IDENTITETE SLOVENSKEGA PODEŽELJA

3. 1. Opredelitev osnovnih pojmov

Da bi pojem "kulturne identitete slovenskega podeželja" sploh lahko opredelili, je potrebno opredeliti dva splošnejša pojma. To sta "identiteta" in "kulturna identiteta".

Slovar slovenskega knjižnega jezika (1975:12, 77) enači pojma identiteta in istovetnost. V pravnem jeziku pomenita oba izraza "skladnost, ujemanje podatkov z resničnimi dejstvi, znaki", "dokazati, potrditi istovetnost z osebno izkaznico". Enako definira oba pojma tudi filozofsko: "dialektična identiteta/istovetnost, ki vključuje notranja nasprotja, zaradi česar nič ne more ostati enako samo sebi". Knjižno pa SSJ opredeljuje identičnost kot "identiteto med zavestjo in resnico". O kulturni, nacionalni ali ruralni identiteti SSJ ne govori, zato jo bomo poskušali opredeliti na osnovi drugih virov. Iz SSJ lahko povzamemo le to, da sta izraza identiteta in istovetnost sinonima. Odločitev za rabo enega ali drugega izraza je zato prepuščena posameznim avtorjem, ki sodelujejo pri tej raziskavi.

Posamezne stroke pojem identitete vežejo na področje svojega raziskovanja oz. delovanja in ga največkrat niti ne opredeljujejo. Pač pa ga običajno uokvirjajo v splet prostorskih, socialnih in kulturnih dogajanj v času (Lowenthal, 1991; Lah, 1994). Z drugimi besedami, o identiteti nasploh ni mogoče govoriti in je zato tudi ne opredeliti.

Povsem drugače pa je z opredelitvijo pojma kulturna identiteta ali kulturna istovetnost, katerega določevalac je kultura, ki je po SSJ (1975:526) "skupek dosežkov, vrednot človeške družbe kot rezultat človekovega delovanja, ustvarjanja". Bogataj (1995) opredeljevanje kulture poveže še z naravo, ko pravi, "da je kultura vse, kar je človek ustvaril in ustvarja mimo ali ob naturi. Skratka, gre za vse oblike in zvrsti

človekovega poizvedovanja na gmotnem, družbenem in duhovnem področju" v določenem prostoru. Bogataj v svojo opredelitev kulture vključuje tudi časovno dimenzijo, ko h kulturi prišteva vse, kar je človek ustvaril in ustvarja. Skupek preteklih in sedanjih dosežkov je sicer res celotna kultura človeštva, vendar se posameznik ali družbena skupina ne poistoveti z vsemi dosežki človeštva, niti ne z izborom istih/enakih dosežkov v daljšem časovnem obdobju. Kulturna identiteta, natančneje, njene sestavine, se v času spreminjajo, čeprav se del njih, poimenovan kot tradicije, ohranja tudi daljši čas. Seveda pa se tudi takoimenovane tradicije v času spreminjajo. Nadevajo si sodobnejše forme in prevzemajo sodobne dosežke. To velja celo za pravljice, katere so "kljub mednarodnemu značaju pravljič, ki se med drugim kaže v enakih ali podobnih vsebinskih shemah in pripovednih obrazcih (...), pravljičarji vedno znova preoblikovali in spreminjali, jih umeščali v njihov čas in prostor ter v čas in prostor poslušalcev" (Markovič, 1995a:9).

Pojem kulturna identiteta podeželja ne pomeni nič drugega kot umestitev kulturne identitete v določen okoljsko-prostorski okvir, ki kulturno identiteto posameznika/družbene skupine sodoloča. Prav zaradi okoljsko-prostorske določenosti konkretne kulturne identitete se v literaturi za kulturno identiteto podeželja najpogosteje uporablja kar izraz ruralna identiteta oz. identiteta podeželja (Fitchen, 1991:250-258).

Nasprotje kulturne identitete podeželja je mestna kulturna identiteta, ki je del drugačnega naravno-družbenega prostora in kot taka tudi vsebinsko različna. Seveda pa obstajajo različne oblike in stopnje prepletanja dveh ekstremnih tipov identitet na določenem geografskem območju, v obravnavanem primeru v Sloveniji.

V okviru te razprave kulturno identiteto posameznika in družbene skupine opredeljujemo s tradicijami/dediščino in sodobnimi človeškimi dosežki, s katerimi se posameznik/družbena skupina istoveti, pomeni, da jih pojmuje kot del lastne kulture, ki je tudi prostorsko opredeljena.

3. 2. Nosilci kulturne identitete podeželja

V najširšem smislu kulturno identiteto določajo zemljišča kot prostorska osnova in lokalna skupnost kot socialna/simbolna osnova kulturne identitete posameznika/ družbene skupine na podeželju (Fitchen, 1991:250-255). Nosilna družbena skupina identitete slovenskega podeželja je bilo vse do konca 2. svetovne vojne, pa tudi še v prvem desetletju po njej kmetstvo. Razloga za to sta vsaj dva: prvič, kmetje so predstavljali večinsko prebivalstvo podeželskih skupnosti, katerih glavna gospodarska dejavnost je bilo kmetijstvo; in drugič, podeželske skupnosti so bile razmeroma ostro ločene od mestnih, saj so z njimi imele le občasne povezave. Z usmeritvijo druge Jugoslavije v razvoj industrije in posledično v razvoj mest, ki so črpala delovne moči predvsem v kmečkem/podeželskem prebivalstvu, so se kmečke/podeželske družine bodisi preselile v mesta bodisi so se posamezni družinski člani v mestih le zaposlili, stanovali pa so še naprej na podeželju. Prav ti so tudi prvi prenašali vzorce mestnega življenja na podeželje (Barbič, 1983). Pri tem ni šlo le za golo posnemanje meščanov, temveč tudi za uvajanje tehničnih dosežkov v življenjski slog kmečkega in podeželskega prebivalstva, ki so nesporno prispevali k kakovosti njihovega življenja in dela.

V procesih preoblikovanja kmečkih v podeželske skupnosti so te vse bolj izgubljale lastno identiteto. Šele sodobne, predvsem terciarne in kvartarne gospodarske dejavnosti, ki se razvijajo na podeželju, spodbujajo oživljanje pozabljenih in ohranjanje še vedno živih tradicij, ki naj bi na eni strani prispevale k "novi" identiteti podeželskih skupnosti z izpostavljanjem njihovih posebnosti in enkratnosti, po drugi strani pa so sestavine kulturne identitete tudi tržno blago, ki zagotavlja dohodek tako posamez-

nikom in njihovim družinam, kot podeželskim skupnostim kot širšim družbenim skupinam.

Seveda pa se moramo zavedati, da sodobno "odkrivanje" kulturne identitete slovenskega podeželja pomeni predvsem kulturno identiteto slovenskega kmetstva, ki, čeprav skorajda preteklost, predstavlja dediščino, vredno spoštovanja in vključevanja v sodobna razvojna snovanja.

3. 3. Sestavine kulturne identitete podeželja

Kot že rečeno, se v okviru te raziskave omejujemo le na humanistične, etnološke in sociološke sestavine kulturne identitete slovenskega podeželja, ki so jih obdelali posamezni strokovnjaki/strokovnjakinje za posamezna področja, oziroma so že obdelani v ustrezni literaturi. Na tej osnovi smo za podrobnejšo predstavitev sestavin kulturne identitete slovenskega podeželja izbrali jezik, (domače) obrti, prehrabeno in kulinarčno kulturo, medsebojno pomoč, oblike sodelovanja in povezovanja na podeželju ter likovno umetnost na kmetijah. Slednja pravzaprav zadeva številne sestavine kulturne identitete slovenskega podeželja in je nekakšen povezovalac dediščine več področij. Hkrati pa se zavedamo, da je v tem zapisu pomanjkljivo obdelano področje šeg in navad, ter takorekoč v celoti izpuščena literarna, glasbena in plesna dediščina. Njeno vpetost v kulturno identiteto podeželja bo zato potrebno sproti identificirati na osnovi obstoječih objav in drugih evidenc v skladu z namenom, za uresničitev katerega bo potrebna.

V nadaljevanju predstavljamo predvsem tiste ugotovitve o posameznih tematskih sestavinah, ki so po naši presoji bistvene za spoznavanje kulturne identitete slovenskega podeželja.

3. 3. 1. Jezik podeželskih območij - izraz slovenske samobitnosti

Mag. Francka Benedik (1995) najprej opozori na razliko med knjižnim jezikom, ki je enoten za celotno območja Slovenije, in med govorjenim jezikom, ki je drugačen skoraj v vsaki slovenski vasi. Celo več, prebivalci določenega kraja lahko po govorici sogovornika točno umestijo v kraj, iz katerega prihaja, če gre za kraj iz bližnje okolice, katere različne govorce prebivalci razločujejo.

Razčlenjenost slovenskega jezika na sedem narečnih skupin in šestinštirideset narečij izvira iz davne preteklosti (Ramovš, 1935) in je tudi novejši čas ni odpravil. Novejše raziskave slovenskih narečij so prvotno Ramovševo delitev le malenkostno spremenile. Izločila so se še nekatera narečja, ki so bila prej obravnavana kot eno samo, ali pa so bile meje postavljene napačno. Tako ima po Karti slovenskih narečij iz osemdesetih let slovenski jezik petdeset narečij (Benedik, 1995).

Dodatno k narečni razvejanosti slovenskega jezika se je v novejšem času uveljavila nekakšna "dvojezičnost", to je raba pogovornega jezika kraja, kadar je sogovornik/sogovornica iz istega kraja, in kombinacija narečnega govora z jezikovnimi prvinami, ki jih govorec pozna. Te so največkrat knjižne, ni pa nujno: lahko so tudi iz drugega narečja (Benedik, 1995).

Za opredelitev pomena (narečnega) jezika v opredeljevanju kulturne identitete slovenskega podeželja se zdijo še posebej relevantne tri ugotovitve, ki jih izpostavlja F. Benedik. Prva ugotovitev zadeva dejstvo, da se slovenska narečja govorijo povsod, v mestih in na podeželju. Ker pa v mestih zaradi številčnejših in različnih govornih položajev bolj izstopajo pogovorni jeziki, ki imajo več prvin knjižnega jezika, na podeželju pa iz istega vzroka narečje, nastane vtis, da so narečja vezana le na podeželje

(Benedik, 1995).

Druga, po naši presoji izredno relevantna ugotovitev za identiteto slovenskega podeželja je praktična ponazoritev razlik v besedju za isto stvar (primer besede za poljščino koruza (*Zea mais*) in za odstranjevanje listov s koruznega storža). Poleg razlik v besedju F. Benedik opozori tudi na različnost glasov v istih besedah in tudi na različnost pomenov, ki jih ima ista beseda v različnih narečjih.

Tretja ugotovitev pa zadeva časovno spreminjanje narečij na glasovni, naglasni, besedni in pomenski ravni (Benedik, 1995). Poleg znotrajjezikovnih razlogov vplivajo na spreminjanje narečij v času številni zunajjezikovni dejavniki, kot so priseljevanje iz oddaljenih krajev in tehnološki razvoj, ki terja poenotenje besed in njihovih pomenov.

V zaključku F. Benedik ugotavlja, da je "še do nedavnega veljalo skoraj za manj vredno, če si govoril v narečju. Tako je bilo kot manj vredno označeno vse podeželsko, najsi bodo to obleka, predmeti in stavbe ali navade" (Benedik, 1995). Seveda pa Benedikova izrecno oporeka negativnemu vrednotenju narečnosti, saj po njenem prav na osnovi jezikovnih in narečnih značilnosti lahko dokazujemo svojo samobitnost. Kljub temu pa je negativno vrednotenje podeželskega v Sloveniji še vedno prisotno. Tako npr. SSJ (1979:674) geslo podeželska miselnost označuje kot ozko, omejeno.

3. 3. 2. (Domače) obrti

Kot navaja Bogataj (1989:3), se je "pojem domače obrti izoblikoval in ustalil šele v drugi polovici 19. stoletja, torej v času, ko so tej gospodarski panogi pripisovali velik pomen". Po istem avtorju domača obrt danes predstavlja celo vrsto delovnih opravil in izdelkov, ki jih ljudje izdelujejo na svojih domovih ali v domačih delavnicah za lastno rabo ali za prodajo.

Domače obrti, ki so bile v preteklosti značilne za podeželje kot dodatni zaslužek njegovim prebivalcem, predvsem kmetom, so danes vse bolj pogosta oblika dodatnega dohodka tudi mestnemu prebivalstvu (Bogataj, 1995a). Vendar ti izdelki, čeprav v številnih primerih posodobljeni in prilagojeni potrebam in življenjskim slogom sodobnih ljudi, temeljijo na obrtni dediščini, ki so jo ustvarjali podeželski prebivalci. Kot domače, imajo podeželski izvor tudi številne umetne obrti (kovaški izdelki iz Kroke). Od domačih so se umetne obrti razlikovale predvsem po dveh stvareh: prvič, delo je potekalo v posebnih delavnicah, katerih tehnična oprema se je neprestano izpopolnjevala s ciljem, racionalizirati proizvodnjo in popestriti ponudbo. In drugič, v izdelovanje izdelkov umetne obrti je bilo vselej vloženega več znanja in spretnosti, pa tudi talentov kot v izdelke domače obrti.

Domača obrt je na slovenskem podeželju z izjemo suhorobarstva vse od konca druge svetovne vojne izgubljala na pomenu kot dopolnilni vir dohodka kmečkih gospodinjstev. Zaradi možnosti kombiniranja dohodka z dohodkom iz redne zaposlitve nekaterih članov, so kmečka gospodinjstva v vse večjem številu opuščala domačo izdelavo obrtnih proizvodov, ki so jih sicer potrebovala, vendar jih je bilo bolj enostavno kupiti - v številnih primerih narejenih iz umetnih materialov (plastike), kot pa izdelati doma. Dodatno k temu pa je ukvarjanje z domačo obrtjo veljalo, v nekaterih okoljih velja še danes, za nekaj zastarelega in nemodernega. Zato ne preseneča ugotovitev, po kateri so si prebivalci manj razvitega podeželskega območja želeli predvsem industrijski obrat, ki bi zagotovil potrebna delovna mesta, šele nato pa bi bili pripravljeni razmišljati o domači obrti kot o dopolnilni dejavnosti (Barbič, 1987:130).

Med izdelki domačih obrti se je na nekaterih podeželskih območjih (Velike Lašče, Ribnica) ohranilo predvsem izdelovanje suhorobarskih izdelkov, ki je v mnogih kmečkih gospodinjstvih postalo pomemben vir dohodkov. Raziskava J. Tomšič (1987) je

pokazala, da se v KS Velike Lašče ukvarja s suho robo skoraj polovica (46,7%) od 208 preučevanih kmečkih gospodinjstev. Veliki večini teh (83,3%) je suhorobarstvo predvsem zimska dejavnost in dejavnost zunaj kmetijskih delovnih konic.

V splošnem pa ugotavljamo, da razvoj slovenskega kmetijstva in podeželja po drugi svetovni vojni ni bil naklonjen ohranjanju domačih obrti, saj se je z eno ali drugo od njenih oblik po podatkih iz 1982. in 1983. leta ukvarjalo le 1,2 odstotka od 2052 preučevanih kmetij (Barbič, 1990:138) in bi težko trdili, da je bila v tem obdobju domača obrt sestavina kulturne identitete slovenskega podeželja. To pa še ne pomeni, da je ne bi veljalo in ne bilo možno spodbuditi ali celo na novo uvesti.

Ukvarjanje z domačo obrtjo kmetom še vedno prinaša del dohodka, nekaterim pa predstavlja tudi obliko prostora aktivnosti (slikanje, ročna dela, rezbarjenje), ki krepi samozavest posameznikov in družin, ki živijo na podeželju (Bogataj, 1995a). Čeprav so prav še vedno žive domače obrti ena od temeljnih razlik med Slovenijo in zahodnim svetom, pa Bogataj (1995a) ugotavlja, da je skoraj nemogoče zagotoviti izdelavo nekoliko večjega števila izdelkov domače obrti, in navaja pogost izgovor kmetov: "Zakaj bi pletel košare, saj z mlekomo dovolj zaslužim." To Bogatajevo ugotovitev potrjujejo tudi slovenski podjetniki, ki trgujejo s suhorobarskimi izdelki. Ti ugotavljajo, da ponudba tovrstnih izdelkov zaostaja za povpraševanjem, in kot razlog navajajo predvsem zakonodajo, ki tovrstno dejavnost opredeljuje kot obrt in ne kot dopolnilno dejavnost.

O domačih obrteh na Slovenskem je dovolj zbranega in objavljenega gradiva, zato na tem mestu predstavljamo le zvrsti domačih obrti, kot jih navaja Bogataj (1989). V pregledu in opisu posameznih obrti Bogataj namenja več pozornosti triindvajsetim, ki jih prikazuje po nosilcih. Ti so: lončarji, suhorobarji, pletarji, tkalci, suknarji, sitarji, mlinarji, oljarji, medičarji in svečarji, usnarji, sedlarji in jermenarji, čevljarji, coklarji, oglarji, kovači, žagarji, tesarji, mizarji, sodarji, kolarji, čipkarice, piparji in slamnkarji. V posebni skupini omenja druge domače obrti, v kateri jih našteje nič manj kot dvaindvajset in sicer: predilce, nogavičarje, barvarje, krojače in šivilje, klobučarje, glavničarje, vezilje, izdelovalce papirnatih rož, (poklicne) perice, studenčarje, domače mesarje in klavce, krušarice, jajčarice, prestarje, kotlarje, zidarje, kamnoseke, krovce slamnatih streh, skriljarje in opekarje, apneničarje, vrvarje, slivarje (lupljenje sliv in predelovanje v prunele), izdelovalce orglic iz trstike. Spisku tradicionalnih obrti Bogataj dodaja tudi takojimenovalne "nove" domače obrti, ki so se razvile po 1. svetovni vojni v turistične namene (izdelovanje lutk ali maskot v t. i. narodni noši ali lutk Ribničana s krošnjo na hrbtu). Po drugi svetovni vojni pa se je po Bogataju v seznam domačih obrti vključilo tudi izdelovanje kopij naše dediščine, katere originale hranijo nekateri muzeji in zasebne zbirke. V zvezi s tovrstno dejavnostjo se zdi posebej relevantna Bogatajeva ugotovitev, da gre v bistvu za ponarejanje zgodovine, glavne zvrsti pa predstavljajo poslikavanje panjskih končnic, izdelovanje kopij kmečkih skrinj, slik na steklo, rezljanje lesenih predmetov in podobno (Bogataj, 1989:200).

Za ohranjanje in oživljanje domačih (in umetnih) obrti bi bilo po Bogatajevem mnenju potrebno ustanoviti študijsko dokumentacijski in razvojni center (Inštitut za domačo (in umetno) obrt), ki bi kategoriziral tovrstno dediščino, skrbel za njeno promocijo in razvoj.

3. 3. 3. Prehrambena in kulinarčna kultura

Po prepričanju J. Bogataja struktura prehrambene in kulinarčne kulture sodobnega slovenskega podeželja ne more biti sestavina kulture, s katero bi opredeljevali njegovo istovetnost (Bogataj, 1995a). To svojo trditev avtor utemeljuje z naslednjim:

"V posameznih primerih še zasledimo posebne načine prehranjevanja in tudi se-

stavo jedil, ki so značilnost kmečkega prebivalstva. (Npr. v nekaterih nerazvitih območjih, pri revnejših slojih kmečkega prebivalstva itd.) Sicer pa je nosilec informacij o kmečki prehrani, torej o najbolj množični prehrani našega naroda, postala gostilna in nekatere vzporedne gostinske dejavnosti, zlasti še v navezi s turizmom na vasi in na kmetijah odprtih vrat. Samo v teh okoljih prehrabeno dediščino spoznavamo kot 'živi muzej' kmečke kulinarike. Podobno kot pri domači obrti, tudi na področju kulinarične dediščine po drugi svetovni vojni ni prišlo do odkrivanja bogastev na eni in nato do iskanja novih sodobnih rešitev na drugi strani. Za to so še najmanj krivi kmetje. Nesmiselno bi bilo namreč od njih zahtevati, da se morajo še vedno prehranjevati na t. i. tradicionalen način. Po drugi strani je tudi odnos gostov, ki so prihajali in še prihajajo s prehranjevalno kulinaričnimi motivi na podeželje, skrajno vprašljiv. 'Na kmečki turizem gremo na dunajce, ker imajo domače meso!' pogosto slišimo komentarje. Pri nas se še nismo navadili, da pomeni spoznavanje podeželja spoznavanje njegovih specifičnih vsebin in oblik, tudi prehranjevalnih. Tako kot pomeni spoznavanje mesta tudi seznanjanje s kuhinjo njegovih restavracij in hotelov. To potegne za seboj seveda tudi način strežbe, pogrinjke, izbiri jedi ipd. Podobno kot pri domači obrti, je bila tudi prehrabena ali kulinarična dediščina pogosto sredstvo, s katerim je politika označevala nenaprednost, zaostalost. V sedanjih in prihodnjih razmerah na tem področju se kažejo velike možnosti predvsem v smeri ponovnega odkrivanja in ponovnega vrednotenja teh bogastev in njihovo posredovanje na najrazličnejše nove načine. Sočasno z oživljanjem tradicionalne kulinarike bodo na podeželje prihajali tudi mednarodni kulinarični dosežki (npr. kitajska kuhinja, pice itd.). Temeljna družbena, torej strokovno usmerjena skrb pa naj bi bila namenjena predvsem prvemu segmentu. Tako bo nastajalo na temelju dediščine področje nove kulinarične ustvarjalnosti, ki bo morda 'v prihodnosti' ena od sestavin za določanje kulturne istovetnosti slovenskega podeželja" (Bogataj, 1995a).

Seveda pa to Bogatajevo razmišljanje nikakor ne pomeni, da Slovenija nima kulinarične (prehrabene) dediščine. Nasprotno, bogastvo njenih oblik odkriva sam Bogataj (1992), pa tudi nekateri drugi avtorji (Renčelj, Prajner, Bogataj, 1993; Pavlin, 1993). Glede na to, da je bila Slovenija vse do konca 2. svetovne vojne, t. j. do nekako srede 20. stoletja pretežno kmetijska dežela, je prehrabena dediščina vezana predvsem na prehrabeno kulturo kmečkega prebivalstva, med katerim se je tudi ohranjala in razvijala skoraj do današnjih dni.

Kulinarično dediščino slovenskega kmečkega podeželja Bogataj (1992) deli na: kruhe in močnate jedi, pogače in pecivo, mlečne jedi, koline, zelenjavne jedi in pijače. Ob tem pa poudarja, da je dediščina prehrane v mestih (pri nekmečkih slojih prebivalstva) in na gradovih še zelo skromno poznana. Njeno spoznanje bi omogočilo ugotavljanje podrobnosti in razlik v prehrabeni in kulinarični kulturi posameznih slojev slovenskega prebivalstva v času, hkrati pa, kot svoja razmišljanja o dediščini kulinarične (prehrabene) kulture zaključuje Bogataj (1992:178), omogočilo iskanje novih rešitev na tem področju ustvarjalnosti in s tem bogatilo pojem "slovenske kuhinje".

K Bogatajevim ugotovitvam velja dodati vsaj še dejstvo, da je kulinarična dediščina le del prehrabene kulture nekega naroda ali določenega družbenega sloja. Število in sestav posameznih obrokov, čas in način njihovega serviranja in vedenje pri mizi vključno z rituali in pogovori lahko veliko pove o družini/ljudeh, ki sedijo za isto mizo. Predvidevamo, da je prav ta sestavina prehrabene kulture še najbolj izdelana/ohranjena med kmečkim prebivalstvom vsaj na čistih kmetijah, če že ne na mešanih in dopolnilnih.

3. 3. 4. Medsebojna pomoč, oblike sodelovanja in povezovanja na podeželju

Neposredni stiki med prebivalci, medsebojna pomoč in druge oblike medsebojnega sodelovanja tako pri delu kot za razvedrilo so nedvomno bolj tipični za podeželske/vaške, kot pa za mestne skupnosti in kot taki ena od sestavin identitete slovenskega podeželja.

Marija Makarovič (1995b) obravnava medsebojne stike in povezovanja na slovenskem podeželju s posebnim poudarkom na družini in vaški skupnosti ter opozarja na raznolikost nagibov za rojevanje in ohranjanje oblik pomoči in povezovanja. Posredno opozarja tudi na nagibe za njihovo opuščanje z ugotovitvijo o vse bolj očitnem zapiranju kmečkih in mešanih gospodinjstev v družinski krog zaradi samozadostnosti sodobnih kmečkih družin. To zapiranje se po mnenju Makarovičeve v novejšem času dogaja predvsem v strnjenih vaških naseljih, kajti v raztresenih so posamezna gospodinjstva morala biti že v preteklosti v veliko večji meri socialno samozadostna.

M. Makarovič razlikuje tri skupine oblik sodelovanja in povezovanja. To so: medsebojna pomoč, vezana na kmečke opravila; sodelovanja v okviru posameznih družbenih skupin (sosedstvo, sorodstvo, vaška skupnost); medsebojni stiki ob delovnih in prazničnih priložnostih ter povezovanja v različna društva. Izhaja iz predpostavke, da na slovenskem podeželju prevladujejo kmečke in kmečko-delavske družine, kar dokazujejo tudi podatki statističnega popisa gospodinjstev 1991. leta. Po njih ima 24,5 odstotka (Statistične informacije, 1992, št. 195) vseh gospodinjstev v Sloveniji tudi kmečko gospodarstvo, v njih pa živi približno 30 odstotkov (29,4%) vseh prebivalcev Slovenije. Rečeno drugače, od 49,5 odstotka slovenskega prebivalstva, ki živi na podeželju, jih 29,4 odstotka ali slabi dve tretjini živi v gospodinjstvih s kmečkim gospodarstvom, 20,1 odstotka ali dobra tretjina pa v gospodinjstvih brez kmečkega gospodarstva (Zavod R Slovenije za statistiko, 1993:3).

Ko govori o oblikah medsebojne pomoči, ima M. Makarovič v mislih vsa gospodinjstva s kmečkim gospodarstvom neglede na vire, iz katerih pridobivajo dohodek, saj zemljišča v vsakem primeru obdelujejo.

Oglejmo si na kratko posamične vrste sodelovanja na slovenskem podeželju:

Medsebojna pomoč pri kmetijskih opravilih ima med slovenskim kmetstvom dolgo tradicijo. Izrazite znake upadanja oblik in intenzivnosti je zaznati nekako od srede 20. stoletja zaradi intenzivnega uvajanja kmetijske mehanizacije in kemičnih pripravkov za zatiranje plevelov. Med oblikami medsebojne pomoči se je v posameznih območjih Slovenije ohranila predvsem pomoč med kmeticami pri ročni pletvi, ročnem okopavanju in zasipavanju krompirja, pri tresenju in pobiranju sliv in še pri čem. Med novejša vzajemna dela pa sodi siliranje krme (Makarovič, 1995b).

Po drugi svetovni vojni pa se je zelo razmahnila sicer tradicionalna pomoč pri obnavljanju in gradnji stanovanjskih in gospodarskih poslopij (Makarovič, 1995b), ki je še danes v navadi. Izposojanja živine je precej manj kot v preteklosti, prav tako je skoraj zamrlo izposojanje boljših oblek in dodatkov, z izjemo žalnih oblek ob nenadni smrti in belih poročnih oblek za enkratno rabo (Makarovič, 1995b).

Pomoč v sili (požar, poplava) je na slovenskem podeželju še prisotna, občutno zmanjšan pa je obseg človekoljubnih pomoči med vaščani, češ da dandanes nihče nima časa, da bi sočloveku priskočil na pomoč. Zato so predvsem starejši vaščani in vaščanke, ki so ostali sami, kljub gmotni in zdravstveni varnosti velikokrat zelo osamljeni in veseli vsake prijazne besede sovaščanov (Makarovič, 1995b).

Sosedsko in sorodniško sodelovanje in pomoč sta na eni strani vezana na pomoč pri delu, na drugi strani pa na sodelovanje pri nekaterih družinskih praznikih in slavnostnih dogodkih. Po Makarovičevi (1995b) se pomoč vaške skupnosti največkrat iz-

kazuje po načelu daljnosežne recipročnosti, temelji pa na dobrih sosedskih in sorodniških odnosih. Več sodelovanja je v vaških skupnostih, kjer si je večina družin v bližnjem ali daljnem sorodstvu.

Med medsebojnimi stiki in povezovanji Makarovičeva (1995b) posebej omenja vsakdanje stike, stike ob delovnih in prazničnih priložnostih in povezovanja v raznih društvih.

Vsakdanji osebni stiki so vse manj pogosti, posebej še med kmeti delavci, kjer so omejeni predvsem na sovozače, pa tudi med otroci, ki se tako kot odrasli vse bolj zapirajo v lasten dom. Osiromašeni so tudi družabni stiki mladine na vasi. Starejši se ne brez nostalgije spominjajo druženja fantov in deklet v poletnem času, ob večerih, ob nedeljskih in prazničnih priložnostih. Predvsem vsakdanji stiki so omejeni predvsem na pozdrav, med dobrimi znanci pa tudi na priložnostni nagovor: "Kako si kaj? Kam pa kam?"

Nasprotno pa je opaziti porast ustanavljanja raznih kulturno-prosvetnih in vzajemnih društev vse od druge polovice 19. stoletja z največjim porastom števila folklornih in v zadnjih letih (ponovni porast) gledaliških skupin (Makarovič, 1995b). Glavni nagib za sodelovanja v ljubiteljski dejavnosti je osebno zadovoljstvo. Hkrati z občutkom pripadnosti skupini pa se utrjuje tudi občutek za delo v skupini.

Različna društva sodijo med tradicionalne prostočasne dejavnosti na podeželju. Bogataj (1992:354) celo ugotavlja, da je združevanje v društvih ena od temeljnih značilnosti življenja na Slovenskem. Čeprav to obliko druženja nesporno izpodrivajo takoj imenovane urbane oblike preživljanja prostega časa (Barbič, 1990:189-191), ki podeželskemu prebivalstvu, v marsikaterem oziru še vključenemu v konzervativne tradicionalne vrednote, pomenijo znak napredka in sodobnosti, pa podatki o včlanjenosti najbolj vitalnega dela kmečke populacije v različna društva opozarjajo na oživljanje ali vsaj na zanesljivo preživetje društev kot tradicionalnih podeželskih oblik prostočasnega združevanja.

Iz dejstva, da sta medsebojna pomoč in povezovanje še vedno pomembni sestavini skupinske identitete zavesti tudi pri mlajših vaščanih, M. Makarovič (1995b) sklepa, da bo ta obstajala tudi v prihodnje. Vendar velja temu predvidevanju dodati pomislek, po katerem bo obdobje politične in gospodarske tranzicije Slovenije nedvomno vplivalo tudi na odnose na vasi oziroma na oblike in intenzivnost medsebojne pomoči in sodelovanja. Zato bi bilo potrebno že v bližnji prihodnosti opraviti teoretsko-empirično raziskavo, ki bi preučila stanje in nakazala smeri medsebojnih odnosov in (ne)sodelovanja na slovenskem podeželju ter jih ovrednotila z vidika zelenega stanja. To v nobenem primeru ne bo moglo biti enoznačno, temveč raznoliko glede na različne empirično ugotovljene tipe lokalnih skupnosti ter oblik njihovega povezovanja.

3. 3. 5. Likovna umetnost na kmetijah

Izraz za to vrsto kulturne dediščine povzemamo po G. Makaroviču (1981), ki je delo, v katerem izčrpno predstavlja dediščino likovne umetnosti slovenskega kmečkega prebivalstva, sicer naslovljen s *Slovenska ljudska umetnost*, vendar se je že v uvodnih razmišljanjih od tega naslova distanciral. Po njem ima pojem ljudska umetnost "smisel le v razmerju med umetnostjo spodnjih in umetnostjo višjih družbenih plasti. Za ljudsko umetnost niso značilne nikakršne stalne oblikovne in vsebinske prvine in zasnove. Vendar je ljudska umetnost samo del manj kakovostne kulture spodnjih družbenih plasti, ki je izraz njihovih manjših možnosti. Za ljudsko umetnost so le razmeroma značilne cenenost gradiv in izvedb, skromne razsežnosti in slaba usposobljenost umetnikov oziroma obrtnikov; te prvine pa so pogoste tudi v provincialni umetnosti ter v

nekaterih družbah tudi v umetnosti družbenih elit. V vsakdanji rabi označuje naziv ljudska umetnost največkrat preprosto, manj kakovostno ali kar kmečko umetnost (...) strokovno natančno pa označuje vsebino podnaslov" (G. Makarovič, 1981:5).

S tem ko G. Makarovič knjigo *Slovenska ljudska umetnost* podnaslovi z *Zgodovina likovne umetnosti na kmetijah*, umetnostne stvaritve kmetov kot posameznikov in kot družbene skupine opredeli kot izražanje, vzpostavljanje in preseganje njihovega razmerja do sveta z ustvarjanjem "nove narave", v likovni umetnosti z ustvarjanjem novih likovno estetskih struktur, vendar vseskozi kot del življenja na kmetijah (G. Makarovič, 1981:5).

G. Makarovič likovno umetnost na kmetijah razvršča v pet skupin:

a) **Likovno oblikovanje na zunanjščinah.** Z njim so se kmetije obračale k okolju. Med likovno oblikovane zunanjščine G. Makarovič uvršča dvoriščne in hišne portale, vrata (hišna in notranja, vratno okovje), okenske okvire in železne okenske mreže, polknice, prezračevalne line na gospodarskih poslopih ali gospodarskem delu hiše, dimnike in razne likovno oblikovane stavbne člene (konzole zunanjih nadstropnih hodnikov, ograje zunanjih nadstropnih hodnikov in stopnišč idr.), figuralne slikarije na fasadah, ornamentalne fasadne poslikave, poslikane panjske končnice, figuralne čebelje panje, leseno plastiko v pročelnih nišah in na pročeljih, kamnito plastiko na zunanjščinah stavb, peteline in druge slemenske nastavke, samostojna znamenja, vodnjake, votivne slike, votivne figurice in nagrobnike.

b) **Likovno oblikovanje na bivalnih notranjščinah.** Vezano je na eni strani na arhitekturno razporeditev prostorov, na drugi strani pa na njihovo rabo. Obe sta sicer tesno povezani in soodvisni, nista pa istovetni. Medtem ko je prvo na osnovi ohranjene dediščine razmeroma enostavno identificirati, pa je opredelitev življenjskega sloga določene družbene skupine in njegovo spreminjanje v času mnogo bolj zahtevna naloga. Predvsem je na voljo manj ohranjenih virov, dodatno pa ugotavljanje življenjskega sloga posameznih družbenih skupin v različnih časovnih obdobjih terja interdisciplinarni pristop.

G. Makarovič analizo likovnega oblikovanja v bivalnih notranjščinah v kar največji možni meri veže na tlorise razporeditev hišne opreme in rabe posameznih prostorov, predvsem "prve hiše", ki je bila glavni bivalni prostor (G. Makarovič, 1981: 135). Likovna umetnost bivalnih notranjščin zadeva strop, ognjišča in ognjiščno opremo, peči in pečnice, svetila, laterne iz perforirane pločevine, tesarske skrinje, rezljane skrinje, intarzirane skrinje, poslikane skrinje, okovje in ključke za skrinje, obodne škatle, skrinjice in puščice, skllednike, žličnike, omare, omarice, mize, stole in klopi, posteljnake, posteljne škarje, zibelke, ure, leseno posodje, pleteno posodje, keramično posodje, kamnito posodje, kositrno posodje, bakreno posodje, stekleno posodje, razpela, duha v podobi goloba, hišne oltarčke, slike na steklo, slike na les in platno, kolorirane litografske in kromolitografske slike.

c) **Likovno oblikovanje pri delu.** Dejstvo, da so bila delovna orodja in naprave na kmetijah le redko likovno oblikovane, G. Makarovič (1981:264) utemeljuje z ugotovitvijo, da je kmetijsko delo večini kmečkega prebivalstva pomenilo le nujnost, ne pa tudi način osebnega uresničevanja. Medtem ko je do leta 1848 odnos kmeta do dela oblikovalo podložniško razmerje do fevdalne gospode (G. Makarovič, 1981:264), se je kmet po razpadu tlačanstva, sicer svoboden, otepal z visokimi državnimi davki in odplačevanjem posojil, ki jih je moral najeti, da bi preživel na majhni posesti. Kljub takšnemu gospodarskemu položaju, pa so kmetje vendarle nekatera orodja tudi likovno oblikovali in to predvsem tista, ki so bila povezana s prazničnimi priložnostmi in družabnim življenjem (G. Makarovič, 1981:264). Likovno oblikovana orodja G. Makarovič

razvršča v naslednje skupine: orodja in delovne naprave, oselniki, kolovrati in preslice, preše, sodi, jarmi in jarmički, komatni glavniki in drugo okrasje konjske vprege.

d) **Likovno oblikovanje za osebno rabo, predvsem nekateri deli ženske in moške noše**, kot zlate avbe, razni okrasni pasovi, dražji nakit, so bili zunanji znaki stanu, položaja in premožnosti in kot takšni tudi zunanji izraz raznolike sestave kmečkega prebivalstva, njihov pomen pa je bil tudi v potrjevanju in vzdrževanju trajnosti obstoječih razmerij in vrednot v vaškem družbenem okolju (G. Makarovič, 1981:284). Med likovno oblikovanimi izdelki za osebno rabo G. Makarovič predstavlja peče, avbe, kožuhe, modro tiskane in druge vezene tkanine, sklepance in druge okrasne pasove, uhane, ogrlice in obeske, zaponke, prstane, srajčne gumbce, moške verižice za ure, frizure okrasne ženske glavnike, pipe, kresila, jedilni pribor, čutare, palice in sablje, motke, podobice, molitvenike, pratike in igrače.

e) **Likovno oblikovanje za praznične in posebne priložnosti** zadeva pomembne dogodke letnega in življenjskega cikla (cerkvenega leta, letnih časov in življenja posameznikov od rojstva do smrti). "Pomen in veljavnost posamičnih dogajanj sta v precejšnji meri določala pomen likovno oblikovanih predmetov, ki so sodili k praznovanju. Pa tudi nasprotno: prisotnost likovno oblikovanih predmetov je sodila k predstavi o ustrezno izvedenem praznovanju" (G. Makarovič, 1981:354). G. Makarovič prikazuje likovno oblikovanje rjuh, prevlek za zglavnike, brisač, namiznih prtov, velikonočnih prtičkov, pisanic, jaslic, okrasnih obesil, poročnih sani, prostoročno oblikovanje peciva, mali kruhek, modele za surovo maslo, trniče, maske s trdno obliko in glasbila.

Predstavljena dediščina likovne umetnosti je v celoti povzeta po G. Makaroviču, katerega delo Slovenska ljudska umetnost (1981) upošteva vsa do tedaj objavljena dela z obravnavanega področja. Glede na to, da se izrazitejša obdobja v razvoju likovne umetnosti na kmetijah (16. in prva polovica 17. stoletja; druga polovica 17. in prva polovica 18. in 19. stoletja in prva polovica 20. stoletja) (G. Makarovič, 1981:405) končajo s 50-imi leti tega stoletja, je avtor očitno pokril vsa izrazitejša obdobja kmečke likovne ustvarjalnosti na kmetijah. Nedvomno bi veljalo odkriti, kaj se je in kaj se že dogaja s kmečko likovno dediščino, predvsem pa preučiti prisotnost ali odsotnost likovne kulture sodobnega kmečkega/podeželskega prebivalstva in preveriti podmeno, po kateri kič zamenjuje umetniške zbirke.

4. 5. Razpetost slovenskega kmečkega prebivalstva med mestom in podeželjem

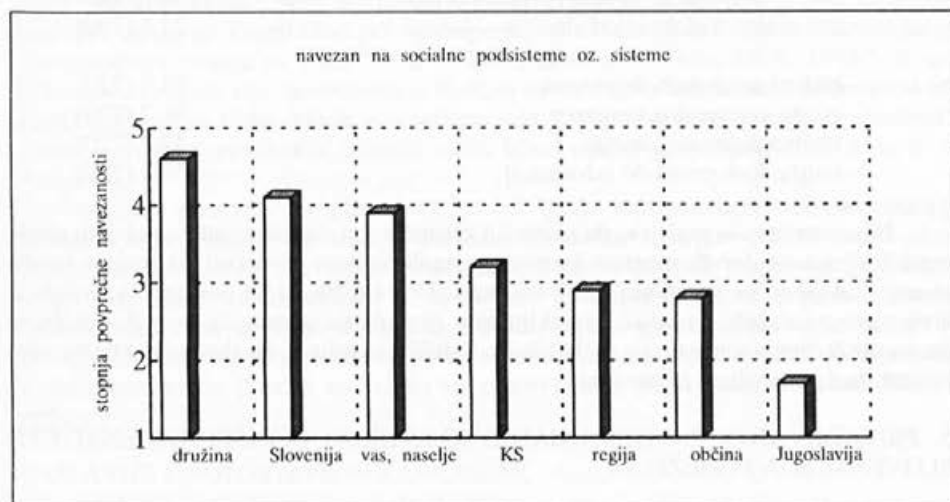
V uvodu poudarjene procese spreminjanja slovenskega podeželja vse od konca 2. svetovne vojne v smeri njegove urbanizacije (bolj sociološke in socialno psihološke kot fizične) ter identificirane začetke protiurbanizacijskih gibanj želimo v tem poglavju konkretizirati s predstavitvijo nekaj novejših empiričnih podatkov o razpetosti slovenskega kmečkega prebivalstva med mestom in podeželjem.¹

¹ Podatki so vzeti iz raziskave o kmečki družini, ki jo je opravila A. Barbič s sodelavci. Raziskava je zajela 780 naključno izbranih kmečkih gospodinjstev v Sloveniji. Anketiran je bil po en član jedra družine (gospodar/mož, gospodarica/žena, naslednik/mož naslednice, naslednica/žena naslednika). V vzorec naj bi bilo zajeto približno enako število anketirancev iz vseh štirih skupin jedra družine, vendar je bilo iz več razlogov (mož/gospodar ima v večini kmečkih gospodinjstev še vedno glavno vlogo; del gospodinjstev nima vseh štirih članov jedra družine in zato so bile možnosti izbora želenega člana omejene) anketiranih največ gospodarjev/mož (38,6%), nato gospodaric/žena (29,1%), nato naslednikov/mož naslednic (20,3%) in najmanj naslednic/žena naslednikov (12,1%). Starost anketiranih je bila omejena na 18-60 let, torej na najbolj vitalno življenjsko obdobje. Zato so tudi prikazana mnenja mnenja najbolj vitalnega kmečkega prebivalstva. Podatki so bili zbrani v začetku 1991. leta.

Predstavljamo podatke o pomenu, ki ga kmetje/kmetice pripisujejo ožjim in širšim socialnim prostorom; podatke o zaznavanju prednosti življenja na deželi in življenja v mestu vključno s percepcijo prednosti in prikrajšanosti podeželskih otrok v primerjavi z mestnimi otroci; ter razloge, ki jih navajajo anketirani kmetje in kmetice za to, da mladi še vedno ostajajo v kmetijstvu.

Kakšna je navezanost slovenskih kmetov na posamezne socialne prostore? Povprečne ocene navezanosti (na lestvici od 1 - najmanjša do 5 - največja navezanost) kažejo, da so slovenski kmetje najbolj navezani na družino/gospodinjstvo (povprečna ocena je 4,6), takoj za njo pa na Slovenijo (takrat še republiko znotraj Jugoslavije) s povprečno oceno 4,1. S povprečno oceno 3,9 Sloveniji sledi vas/naselje, precej manjša pa je navezanost kmečkega prebivalstva na krajevno skupnost (3,2), regijo (2,9), na občino (2,8) in daleč najmanj, takorekoč sploh ne, navezanost na Jugoslavijo (1,7) (slika 1).

Za spoznavanje identifikacijske zavesti slovenskega kmečkega prebivalstva je zaporedje upoštevanih socialnih prostorov glede na povprečno navezanost kmetov/kmetice nanje, izredno relevantno. Največja navezanost na družino/gospodinjstvo najbrž velja za člane družinskih kmetij v večini evropskih držav, v Sloveniji pa verjetno tudi za nekmečko prebivalstvo. Dejstvo, da družini po stopnji navezanosti sledi država in šele njej vas, lahko razumemo tako, da so slovenski kmetje/kmetice najprej Slovenci in šele nato člani vaše skupnosti. Z drugimi besedami, slovenski kmetje in kmetice niso prvenstveno lokalisti, temveč so globalisti, če tako interpretiramo podatek, da se močnejše identificirajo s Slovenijo kot z vasio, v kateri živijo.

Slika 1: Navezanost slovenskega kmečkega prebivalstva na ožje in širše socialne prostore (Barbič, Hribernik, 1991:4)

Prednosti življenja na deželi vidijo slovenski kmetje/kmetice na eni strani v stikih z ljudmi, samostojnem delu in cenejšem življenju (skupina a), na drugi strani pa v življenju v naravnem okolju, v odmaknjenosti in miru, v sproščenosti in manjši obremenjenosti (skupina b). Posamezne indikatorje obeh vidikov je kot prednost življenja na deželi izbralo naslednje število vprašanih kmetov/kmetice (Barbič, 1993:49):

		%	N
a)	- stiki z ljudmi, ljudje se poznajo, bolj svobodno življenje	63,4	(764)
	- samostojno delo, neodvisnost, kmet je sam svoj gospodar	54,8	(764)
	- delo, ki človeka veseli	53,4	(764)
	- cenejše, preskrbljeno življenje	32,3	(764)
	- tradicija, morala	29,3	(764)
	- več gibanja	5,6	(764)
b)	- zrak, narava, čisto okolje	91,2	(764)
	- zdravo življenje	61,5	(764)
	- mirno življenje, sproščenost, manjša obremenjenost	48,8	(764)
	- domača hrana	4,6	(764)
	- tišina, mir, samota	4,1	(764)

Tudi prednosti življenja v mestu, kot jih vidijo kmetje/kmetice, pokrivajo dva vidika. Na eni strani gre za prednosti, ki zadevajo boljše možnosti za zadovoljevanje osnovnih potreb posameznika in družine (a), na drugi strani pa za prednosti, ki pomenijo boljše, zabavnejše in bogatejše zunajdelovno življenje (b) (Barbič, 1993:51):

		%	N
a)	- v mestu je več zabave	44,2	(720)
	- možnosti za udejstvovanje na raznih področjih	42,2	(720)
	- boljše življenje in višja življenjska raven	34,2	(720)
	- več stikov z ljudmi, več družbe	23,6	(720)
b)	- bližina centralnih dejavnosti	78,2	(720)
	- boljša komunalna urejenost	65,7	(720)
	- bližina delovnega mesta	57,3	(720)
	- boljša dostopnost do informacij	50,7	(720)

Naj omenimo še podatek, da samo 2,1 odstotka vprašanih ni videlo nobenih prednosti življenja na deželi, medtem ko ni prepoznalo nobene prednosti življenja v mestu skoraj 17,4 odstotka vprašanih kmetov/kmetic. Delež tistih, ki so povsem zadovoljni z življenjem na deželi, če lahko to zaključimo iz podatka o tem, da ne vidijo nobene prednosti življenja v mestu, pa najbrž še ne zadošča za trditev, da slovenski kmetje niso razpeti med podeželjem in mestom.

5. PRIZADEVANJA ZA OHRANJANJE KULTURNE DEDIŠČINE/IDENTITETE SLOVENSKEGA PODEŽELJA

Preden opozorimo na sodobna prizadevanja za ohranjanje kulturne identitete slovenskega podeželja, naj razmislimo o tem, če so takšna prizadevanja sploh smiselna. Vprašanje se zdi relevantno vsaj zato, ker je v Sloveniji veliko prebivalcev, ki nočejo biti podeželani, ker je vse več Slovencev, ki se opredeljujejo kot Srednjeevropejci, če že ne kot Evropejci, in ker se posamezni ugledni državljani Slovenije proglašajo kar za državljane sveta.

Izhajajoč iz dejstva, da posameznike, družbene skupine in narode določata preteklost in sedanjost, ki hkrati sodoločata tudi njihovo prihodnost, se predvsem kulturni identiteti ne gre odpovedati. Izkušnje v oblikovanju Evropske zveze (EZ) nesporno opozarjajo na pomen dediščine in tradicij za vsakega od narodov in vsako od držav,

članice EZ, ki se vsaj zaenkrat še ne nameravajo odpovedati niti svoji denarni valuti v korist poenostavitve delovanja skupnega evropskega trga. Tudi Slovenija mora svoje približevanje EZ graditi na svoji enkratnosti in lastni ustvarjalnosti, kajti le na takšni osnovi jo bodo sedanje članice upoštevale kot bolj ali manj enakopravno partnerico v vključevalskih pogajanjih. Samo kot taka bo Slovenija kljub svoji majhnosti (po površini ozemlja in po številu prebivalcev) opazna članica velike integracije. V okviru teh razmišljanj gre pomembna vloga tudi identiteti slovenskega podeželja in njegovi dediščini.

Kulturno identiteto slovenskega kmetstva in podeželja je možno ohranjati in razvijati z negovanjem tradicij avtentične dediščine. Za to si prizadevata v prvi vrsti kmetijska svetovalna služba in Turistična zveza Slovenije.

Kmetijska svetovalna služba, posebej še v okviru svetovanja za kmečko družino in dopolnilne dejavnosti že več desetletij skrbi za negovanje tradicij kulturne dediščine kmetij in vaških skupnosti. Med najbolj odmevnimi tovrstnimi akcijami omenimo le razstavno-tekmovalno akcijo Dobrote slovenskih kmetij, ki od 1989. leta dalje na odmevni prireditvi na Ptuj ne pritegne le številnih obiskovalcev, temveč vsako leto tudi večje število tekmovalcev in tekmovalk, ki se potegujejo za priznanja.

Turistična zveza Slovenije, Komisija za turistične spominke, ki ji predseduje dr. Janez Bogataj, vsako leto razpiše natečaj za najboljši spominek na sončni strani Alp. Njen namen je spodbuditi domiselnost in ustvarjalnost izdelovalcev na osnovi slovenske kulturne dediščine.

K oživljanju in negovanju dediščine prispevajo še različne razstave, kot npr. razstava izdelkov domače obrti v Slovenj Gradcu, stalne razstavne zbirke, kot so Muzej kmečkih orodij na Veseli Gori pri Šentrupertu, najavljena stalna razstava Slovenskega etnografskega muzeja na temo Način življenja Slovencev (Delo, 21. 9. 1995:51); različna posvetovanja, npr. posvetovanje Kultura in turizem v organizaciji Delovne skupnosti Alpe-Jadran 1986. leta in v novejšem času tudi posamezna, praviloma družinska podjetja, ki so v etnoloških izdelkih našla tržno nišo (npr. podjetje Lan, d. o. o. iz Pomjane).

Možnih pristopov za ohranjanje in oživljanje kulturne dediščine slovenskega kmetstva in podeželja je še veliko - od različnih razstav in sejmov, do še vedno aktualnega raziskovalnega odkrivanja neodkrite dediščine. Najbolj pomembno in dolgoročno tudi najbolj učinkovito pa je osveščanje mladih o bogastvu in pomenu lastne kulturne dediščine in njihovo aktivno vključevanje v njeno raziskovanje (v okviru gibanja Znanost mladim, osnovnošolskih in srednješolskih raziskovalnih nalog), izdelovanje predmetov (krožki na šolah) ter poustvarjanje šeg in običajev (različne prireditve).

6. GLAVNE UGOTOVITVE IN ZAKLJUČEK

Iz opravljene analize sledi, da ima slovensko kmetstvo izredno bogato kulturno dediščino, ki je vse do sredine 20. stoletja v veliki meri določala kulturno identiteto slovenskega podeželja, do neke mere pa celo slovenstva. Industrializacija in z njo povezana urbanizacija sta v drugi polovici 20. stoletja kulturno dediščino kmetstva in podeželja sicer zmarginalizirala, nikakor pa ne zanikala. Nasprotno, družbeni procesi, vezani na tehnološki napredek (razvoj industrije, terciarnih in kvartarnih dejavnosti), so izpostavili ogroženost naravne in kulturne dediščine in s tem tudi potrebo po njenem varovanju.

Kulturna dediščina je danes priznana kot nepogrešljiva sestavina kulturne iden-

titete posameznika, družine, naselja, regije, naroda. Hkrati pa je pojmovana kot proces, ki ohranja preteklo in ustvarja prihodnjo dediščino, pač v skladu s potrebami in zahtevami sodobnega človeka. V tem okviru je malikovanje pretekle dediščine lahko po eni strani ovira sodobni kulturni ustvarjalnosti, po drugi strani pa obstoječo dediščino lahko zlorabi v smislu njenega neustreznega prikazovanja in neustrezne rabe. Na nepravilno rabo ali kar na zlorabo dediščine v Sloveniji najbolj dosledno opozarja J. Bogataj (1990; 1992:235, 238; 1995b), kar pa kaj malo moti tiste, ki dediščino neustrezno predstavljajo in uporabljajo v obstoječih in načrtovanih gospodarskih dejavnostih.

Pomen ohranjanja in oživljanja kulturne dediščine (kmetstva/podeželja) je vsaj trojen:

Prvič, dediščina je kot nepogrešljiva sestavina identitete namenjena predvsem nam samim, ker nam pomaga odkrivati lastne korenine in prispeva k oblikovanju samozavesti tako slovenskih kmetov in drugih podeželanov kot celotnega slovenskega naroda.

Drugič, iz kulturne dediščine je možno prevzeti ali/in prirediti sodobnim razmeram njeno funkcionalnost, estetskost in ekološkost.

Tretjič, kulturna dediščina predstavlja pomembno tržno blago predvsem v okviru kmečkega/podeželskega turizma kot gospodarske dejavnosti, ki v Sloveniji še zdaleč ni izrabila vseh potencialov.

Da bi bila kulturni identiteti slovenskega podeželja zagotovljena ustrezna vloga v kulturnem in gospodarskem življenju posameznih podeželskih skupnosti, pokrajin in celotne države, je potrebno zagotoviti njeno nadaljnje preučevanje in ustrezno rabo. Strokovno preučevanje kulturne dediščine pravzaprav ni problematično, saj se z njim ukvarjajo usposobljeni raziskovalci/raziskovalke v ustreznih raziskovalnih ustanovah. Posebno pozornost bi veljalo nameniti predvsem povezovanju dognanj posameznih strok v celovito podobo slovenske kulturne dediščine.

Raba kulturne dediščine tako v promocijske kot v tržne namene pa je, sodeč po dosedanjih izkušnjah, očitno izredno problematična. Za zagotovitev njene ustrezne rabe bi bilo potrebno bodisi pooblastiti katero od obstoječih strokovnih ustanov bodisi ustanoviti novo, interdisciplinarno ustanovo, ki bi v sodelovanju s širokim krogom strokovnjakov in uporabnikov izdelala načrt akcij za promocijo dediščine in ki bi izdajala nekakšna dovoljenja za posamezne rabe. Na videz centralistični pristop ne bi smel ovirati lokalnih pobud in akcij, pač pa bi nadzoroval njihovo kakovost in jih povezoval v vseslovensko omrežje promocije in rabe kulturne dediščine. Takšen, v celoti strokoven in interdisciplinaren pristop bi hkrati predstavljal najbolj ustrezno orožje boja proti kiču, ki preplavlja Slovenijo ne le s kičastimi izdelki, temveč tudi s kičasto rabo dediščine.

V zaključku se vračam na začetek razprave o kulturni identiteti slovenskega podeželja oziroma še pred njega. Ugotavljam namreč, da Slovenci kot posamezniki in Slovenija kot država potrebujemo jasno opredeljeno identiteto kot podlago lastne samozavesti in kot prepoznavno sestavino sodobnih globalnih integracij. Sodobna snovanja, oprta na tradicije, oblikujejo slovensko identiteto, ki nas lahko iz defenzivnega prestavi v ofenzivni nastop na političnem, gospodarskem, znanstvenem in kulturnem področju. Identiteta slovenskega podeželja s tradicijami kmetstva ni le nekaj, česar se nam ni treba sramovati, temveč je razvojni potencial, ki ga velja v čim večji meri upoštevati.

Seveda pa bi bilo naivno pričakovati, da je identiteta Slovenije neodvisna od sodobnih globalnih procesov. Prav tako bi bilo prehuho poenostavljeno sprejeti geslo Johna Naisbitta "Misli lokalno, deluj globalno". Proces med posameznimi kulturami in transnacionalnimi strukturami namreč niso enosmerni, temveč so dvosmerni. Odnose med njima ponazarjata dva pogleda, ki se v enaki meri dopolnjujeta, kot si nasprotujeta. Prvi pogled predstavlja trditev, po kateri se posamezne kulture predstavljajo tem

močnejše, čim bolj se povečuje globalna soodvisnost. Drugi pogled pa predstavlja stališče, po katerem s pojavom globalnih standardizacij v poklicnem življenju, popularnih umetnosti, ekološke osveščenosti in tehnologij vsakdanjega življenja nastajajo množični kulturi in kognitivni sistemi identifikacij različnih transnacionalnih kultur neodvisno od nacionalnih kultur (Peterson, 1992:14, 15).

VIRI

- Barbič, Ana (1983). The farmer-Worker in Yugoslavia: A Bridge Between the City and the Countryside. *Sociologia Ruralis*. Van Gorcum, The Netherlands, 1, s. 76-84.
- Barbič, Ana (1987). Oživljanje domače obrti v suhokrajinskem predelu občine Trebnje. Barbič, Ana; Jerica Tomšič. Dopolnilne dejavnosti na kmetijah. Ljubljana, Univerza E. Kardelja v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, VTOZD za agronomijo, s. 127-148 (148 s.).
- Barbič, Ana in Jerica Tomšič (1987). Dopolnilne dejavnosti na kmetijah. Ljubljana, Univerza E. Kardelja, BF, Oddelek za agronomijo, 148 s. + 3 s. dodatkov (raziskovalno poročilo).
- Barbič, Ana (1990). Kmetov vsakdan. Ljubljana, CZ, 349 s.
- Barbič, Ana; Franc Hribernik (1991). Kmečka družina. Poročilo o delu v letu 1991. Ljubljana, BF, Oddelek za agronomijo, 12 s. (raziskovalno poročilo).
- Barbič, Ana (1993). Kmečka družina - socialna sestavina družinske kmetije. Ljubljana, Družba za razvoj podeželja, d. o. o., 105 s. (raziskovalno poročilo).
- Benedik, Francka (1995). Jezik podeželskih območij - izraz slovenske samobitnosti. Zasnova strategije in metodološke osnove celovitega razvoja in urejanja podeželja. CRP Zemlja: kmetijstvo in podeželje. Fazno raziskovalno poročilo, Ljubljana, BF, Oddelek za agronomijo, 8 s. + 2 karti.
- Bogataj, Janez (1989). Domače obrti na Slovenskem. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 245 s.
- Bogataj, Janez (1990). Obrt in rokodelstvo. Pogovor Naših razgledov. Ljubljana, 26. 1. 1990, s. 48 in s. 39.
- Bogataj, Janez (1992). Sto srečanj z dediščino na Slovenskem. Ljubljana, Prešernova družba, 370 s.
- Bogataj, Janez (1995). Sestavine kulturne istovetnosti (identitete) slovenskega podeželja. Zasnova strategije in metodološke osnove celovitega razvoja in urejanja podeželja. CRP Zemlja: kmetijstvo in podeželje. Fazno raziskovalno poročilo, Ljubljana, BF, Oddelek za agronomijo, 6 s.
- Bogataj, Janez (1995b). Kurentland is My Land. Naša žena. Ljubljana, junij 1995, s. 7, 8.
- Dozorevanje slovenske samozvesti (1995). Skupina avtorjev. Ljubljana, FDV - IDV, 176 s.
- Fitchen, Janet M. (1991). Endangered Spaces, Enduring Places. Change, Identity and Survival in Rural America. Westview Press, 314 s.
- Lah, Ljubo (1994). Prenova stavbne dediščine na podeželju. Novo mesto, Dolenjska založba, 237 s.
- Lowenthal, D. (1991). British National Identity and the English Landscape. *Rural History: Economy, Society, Culture*. Cambridge University Press, Vol. 2, no. 2.
- Makarovič, Gorazd (1981). Slovenska ljudska umetnost. Zgodovina likovne umetnosti na kmetijah. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 429 s.
- Makarovič, Marija (1995a). Tudi pravljice se spreminjajo. Delo. Ljubljana, 20. julij 1995, 9 s.
- Makarovič, Marija (1995b). Medsebojna pomoč, medsebojni stiki in povezovanja na podeželju. CRP Zemlja: kmetijstvo in podeželje. Fazno raziskovalno poročilo, Ljubljana, BF, Oddelek za agronomijo, 16 s.
- Pavlin, Darko (1993). Slovensko narodno izročilo. Ljubljana, Lexis d. o. o. Kranj, 265 s.
- Peterson, Martin (1992). Cultural Identity and the Formation of Sub-National, National and Trans-National Ideologies. *Scandinavian Journal of Development Alternatives*. September-December, s. 5-29.
- Ramovš, Franc (1935). Historična gramatika slovenskega jezika VII. Dialekti, Ljubljana (cit. po: F. Benedik (1995). Jezik podeželskih območij - izraz slovenske samobitnosti. Zasnova strategije in metodološke osnove celovitega razvoja in urejanja podeželja. CRP Zemlja: kmetijstvo in podeželje. Fazno raziskovalno poročilo, Ljubljana, BF, Oddelek za agronomijo, 8 s. + 2 karti).
- Renčelj, Stanko; Marija Prajner: Janez Bogataj (1993). Kruh na Slovenskem. Ljubljana, ČZP Kmečki glas, 171 s.
- Slovar slovenskega jezika. Ljubljana, DZS in SAZU, 1975, 1979.
- Statistične informacije. Zavod R Slovenije za statistiko, Ljubljana, 30. 6. 1992, št. 195.
- Statistične informacije. Zavod R Slovenije za statistiko, Ljubljana, 7. 8. 1992, št. 204.
- Tomšič, Jerica (1987). Stanje in možnosti skladnega razvoja kmetijstva in izdelovanja suhe robe v krajevni skupnosti Velike Lašče. Barbič, Ana; Jerica Tomšič. Dopolnilne dejavnosti na kmetijah. Ljubljana, Univerza E. Kardelja v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, VTOZD za agronomijo, s. 47-126 (148 s.).
- Zavod R Slovenije za statistiko (1993). Gradivo za statistiko ZN.